

24.3x32.94	1/6	עמוד 22	מערב - המוסף	16/12/2022	84226528-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

כרמית ספיר ויץ

ברית מילים

כשאנשי לשון וספרות ביקרו אותו על כך שהוא
"בית חרושת של מילים", הוא הוכיח בכוח עקשנותו
שעברית יכולה לשוב לתפקד כשפת אם, אך פועלו לא
הסתכם בבלשנות: הוא עסק בראש ובראשונה בכינונו
של עם • במלאת מאה שנה למותו: מסע בעקבות
סיפורו ומפעל חייו של אליעזר בן-יהודה

בחיבה נסתר, "ואז אני מרגיש, כי לא נולדתי בארץ-
ישראל וכי לעולם לא אוכל לחוש לאדמת האבות אותה
החיבה העמוקה שאדם חש למקום מולדו וילדותו". ואף
על פי כן, "כל חברי בני הגולה שהתיישבו בארבעים שנה
האחרונות בארץ-ישראל יודו, כי אני יותר עברי מהם.
לא חלילה באהבה להלשון העברית, ולא ברעת הלשון,
כיאם, פשוט בזמן ובכמות. אני התחלתי לדבר עברית
שנים הרבה קודם להם, ואני מדבר עברית כל יום ויום
הרבה יותר מהם. אני מדבר עברית, ורק עברית... מתנהג
בזה בגסות גדולה, גסות שגרמה הרבה שנאה והתנגדות
לי בארץ-ישראל. וכבר נהייתה הלשון העברית לא בלבד
בדיבור, אלא גם במחשבה, ואני מחשב בעברית כיום וכ-
לילה, בהקיץ ובחלום, כשאני בריא וכשאני חולה, ואפילו
כשאני מעונה במכאובים גופניים קשים".
לפני מאה שנה בדיוק הלך לעולמו אליעזר בן-יהודה.
במאמר שפורסם בעיתון "הארץ" יומיים לאחר פטירתו,
חזה העיתונאי, הסופר העברי ממיסדי העיר תל אביב
מרדכי בן הלל כי "שמו יתנוסס כאחד מגיבורי האומה
הישראלית, גיבורי הרוח אשר קמו בתוכנו. אי-אפשר יהיה
לכתוב ולדבר על ישוב ארץ-ישראל שהתחדש, על תנועת
'חובבי ציון', על מעשי הרצל וחבריו ולבסוף על סן-רמו
והחלטת חבר הלאומים, מבלי לשלב לתוך מחרוזת השמות
הנהדרים והנאדרים גם את השם המזהיר של אליעזר בן-
יהודה". ניבא וצדק.

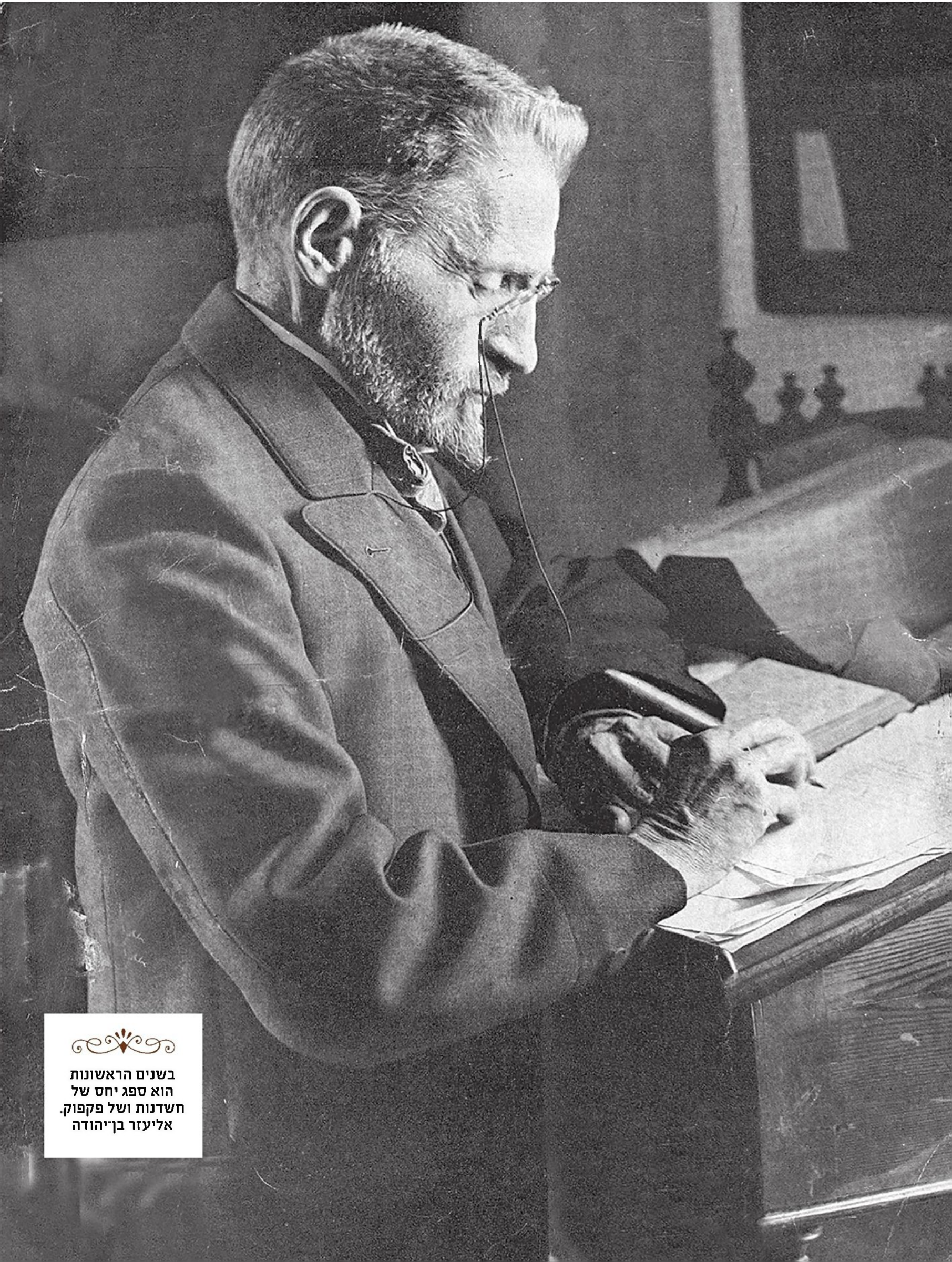
בן-יהודה היה הרבה מעבר לאיש השפה והלשון
העברית. למעשה, אזכורו הרווח בהקשר זה בלבד

מעט הכל, לרבות מה שנכתב ונאמר עד
היום וייכתב וייאמר בעתיד לבוא בעברית
חיה, ראשיתו בחיזיון. חלום בהקיץ או
שלא, "בליל אפילת הגלות", שבעקבותיו
נכתבו ונאמרו בקול וחלפו במחשבה ובלב
מילים ומשפטים, שירים, ספרים ומחזות,
ועוד ייאמרו וישתמשו. חלום על "תחיית ישראל ולשונו
על אדמת האבות" בגלל אהבה שאינה תלויה בדבר. אהבה
מיוסרת, קנאית, לשפה וללאום שיש להקים מעפר.

"על שני דברים אני מצטער כל ימי ואינני יכול למ-
צוא לי תנחומים", כתב אליעזר בן-יהודה ב"החלום וש-
ברו" (שברו במובן "תוחלתו", "תקוותו" - כס"ו), באחד
ממאמריו בימים שבהם ישב בשנות מלחמת העולם הרא-
שונה באמריקה. "נולדתי לא בירושלים, ואף לא בארץ-
ישראל. ודיבורי מהרגע שהייתי נפש ממללת היה - לא
בעברית. למן הרגע אשר דרכה כף רגלי על אדמת האבות
אימצתי את כל כוחי ל'התארגן-ישראל' - התאבקותי
באהבה בעפרה... ואוכל לאמור, כי בכלל אני מרגיש את
עצמי ארץ-ישראלי, ירושלמי. ניתק כל חיבור וקשר ביני
ובין כל שאר הארצות, ואני חש אהבה רק לארץ אחת -
לארץ-ישראל. אהובה עלי עצם הארץ, חביבים עלי אפילו
ייסוריה, אפילו מחלותיה, קדחותיה".
ברגעים ספורים, התוודה, זיכרונות הילדות התגברו

24.08x32.57	2/6	עמוד 23	מנריב - המוסף	16/12/2022	84226529-8
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

בשנים הראשונות
הוא ספג יחס של
חשדנות ושל פקפוק.
אליעזר בן־יהודה

24.3x32.85	3/6	עמוד 24	המוסף - מעריב	16/12/2022	84226530-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

בראשית דרכו בארץ ישראל קיבל על עצמו אורח חיים דתי וסממני לבוש ברוח אנשי היישוב בירושלים. בשלב מסוים עזב את מצוות הדת והכריז על עצמו כבן בלי דת. במאמריו, הוא הצליח באנשי הכולל הפרושים ובתגובה הוחרם על ידיהם. וככל שהוחרם, עלתה תפוצת העיתון

הלווייתה של דבורה נערכה בלילה. איתמר בנה כתב בספרו "עם שחר עצמאותנו", כיצד הוא, אביו, נסים בכר ואדם נוסף צועדים לבד בחושך עם הגופה של אמו כדי לקבור אותה בלילה. הם פוגשים את הפרושים, החברה קדישא הקנאים של האשכנזים, והם לא נותנים להם לקבור אותה

ד"ר ראובן גפני, האקדמית כנרת: "דבר שעורר אנטגוניזם היה שבן-יהודה ומשפחתו ידעו לעשות ממנו סלב כבר בראשית המאה ה-20. אשתו השנייה, חמדה, אירחה בביתם אנשים ונתנה להם להציץ לחדרו של הנביא הכותב את מילונו המקודש כשהוא חולה שחכת. יש כה מיתוג מוצדק מחד, שעורר ציניות מסוימת מאידך"

עושה אפילו עוול לאיש ולפועלו. "הוא ראה בעצמו ופעל כאיש לאומי", פותח ד"ר ראובן גפני, ראש המחלקה ללימודי א"י, במכללה האקדמית כנרת. "אי אפשר לדבר על התנועה הציונית בארץ ישראל והיישוב החדש לתוך תקופת המנדט מבלי להבין שבן-יהודה בראש וב-ראשונה עסק בכינון עם. הוא עסק בשפה, אבל עודד התיישבות חיה במושבות החקלאיות של העלייה הראשונה ומסיבות לאומיות וגם כלכליות בערים ערביות - בעזה, יריחו ועוד. הוא יצא נגד היישוב הישן ונגד כספי החלוקה, כלומר כספי הצדקה שהקהילות האשכנזיות היו מושתתות עליהם, הוא דיבר על יצרנות, על הפיכה לעם מודרני. זו מהפכנות גדולה מאשר זו שאנחנו רגילים לספר עליו בהקשר העברי. השיר המצוין של ירון לונדון הוא רק זווית אחת בסיפור".

ידידי הרוסי

לא תמיד בית גידול מנבא את שיבוא. אליעזר בן-יהודה הכהן פרלמן נולד בתחום המושב ליטא, תרי"ח - 1858, לציפורה-פייגה ויהודה-לייב, והתייתם מאביו בהיותו בן 5. לפני שמלאו לו 13 שנה נשלח ללמוד בעיר פולוצק. אצל ראש הישיבה, רבי יוסף בלוקר שהיה משכיל נסתר, התוודע לעולמות שמעבר ללימודי הקודש.

התחנה הבאה הייתה בית דודו האמיד בגלובוקויה וישיבה נוספת. שם לקח לידיו את הספר "הרפתקאותיו של רובינזון קרוזו" מאת דניאל דפו וזכה בקריאה משנת חיים, עם גילויים מסעירים על אודות העולם שמחוץ לספרות הקודש שפתחו עוד ועוד שערים לסקרנותו. הוא הכיר את שלמה נפתלי הרץ יונאס, סוחר יהודי משי-כיל ששכנע אותו ללמוד בבית ספר תיכון בעוד בתו, דבורה, לימדה אותו רוסית.

בשנת 1873 המשיך לדינאבורג ונרשם שם לבית הספר הריאלי. חמש שנים לאחר מכן, כשסיים את לימודיו, עבר לפריז כשהוא מצויד בתעודת בגרות ובשם חדש: אליאנוב. שני דברים קרו שם: הוא התקבל ללימודי רפואה וחלה בשחפת, שלא עזבה אותו עד יומו האחרון. ברקע, מלחמת רוסיה וטורקיה ומרד עמי הבלקן בטורקיה לשחרורם מכבליה. גפרור הפצת הרעיון של תחיית ישראל על אדמת ארץ ישראל ניצת. הוא נפגש עם הוגי דעות ומדינאים ופרסם בירחון "השחר" שבעריכת פרץ סמולנסקין מאמר ראשון בשם "אליעזר בן-יהודה" תחת הכותרת "שאלה נכבדה".

ד"ר נטע דן מהאקדמיה ללשון העברית אומרת שאדם נוסף שכל הנראה הטח את מסלול חייו של בן-יהודה היה ניקולאי ניקולאייביץ' צ'אשניקוב, "ידידי הרוסי", בן למשפחת אצולה רוסית. הוא עודד את בן-יהודה להסדיר את מחשבותיו בדבר התחייה הלאומית ולפרסמן בעיתון. בהשפעתו כתב בן-יהודה את "שאלה נכבדה", המאמר שפרץ לו דרך בזירת התרבות היהודית והעברית.

לאומיות, טען במאמרו, תלויה בשני דברים: ארץ ושפה. "בפריז פגש בן-יהודה גם את הרופא הירושלמי אברהם משה לונץ. מפיו שמע בן-יהודה לראשונה עברית בהגייה ספרדית מלר-עית, שהייתה שונה בתכלית מההגייה האשכנזית המ-לעילית שהכיר מסביבת

האבות כמו קמה לתחייה. בן-יהודה הוכיח בכוח עקשנותו שעברית יכולה לשוב לתפקד כשפת אם, וכי ניתן למלא את אוצר המילים שלה ככל שיידרש. נקודות ציון חשובות נוספות היו ההקמה של מוסדות החינוך העברי: גני ילדים, בתי ספר ותיכונים, ובהמשך גם מוסדות להשכלה גבוהה. אף שבן-יהודה לא עסק בפועל בהקמה של רוב המוסדות הללו, מייסדיהם שאבו השראה ממרצו ומחזונו, ופעלו בשותפויות להגשמת רעיונו".

האם הראשונה

הוא עזב את העיתון לטובת בית הספר כי"ח בירוש-לים ועבד כמורה בהזמנתו של המנהל בכר, אבל הצורך בבמה לרעיונותיו בער בו. באוקטובר 1884 החל בתפ-קידו כעורך בעיתון "הצבי", שפעל תחת הרישיון של הרב חיים הירשנזון. הוא התבטא בענייני התיישבות, מדיניות והשפה העברית, נכנס חזיתית בכספי החלוקה ודרש שאנשי היישוב הישן יפרסמו את המאזנים הכס-פיים. בראשית דרכו בארץ ישראל קיבל על עצמו אורח חיים דתי וסממני לבוש ברוח אנשי היישוב בירושלים. בשלב מסוים עזב את מצוות הדת והכריז על עצמו כבן בלי דת. במאמריו, הוא הצליח באנשי הכולל הפרושים ובתגובה הוחרם על ידיהם. וככל שהוחרם, עלתה תפוצת העיתון. אחרי קיץ של חרם ונידוי, יצא ב-1887 לרוסיה להוסיף מנויים לקהל קוראי העיתון. בזמן הזה, הפקיד את מלאכת עריכת העיתון בידי חברו, יחיאל מיכל פינס. ילדות וילדי ישראל מכירים היטב את ספרה של דבורה עומר, "הבכור לבית אבי": אסור היה לה לרעייתו של בן-יהודה להביא חברים לילד, כי הוא צריך לשמוע רק עברית, בשעה ששפת אמה הייתה יידיש ורוסית. אסור לה להביא עזרה הביתה או לדבר בשפה אחרת. מסביב, אין אף אחד שמדבר עברית. דבורה נשארה עם הילדים. העוני היה קשה מנשוא.

גידולו בילדות ובנערות, ממשיכה ד"ר דן. "בהשפעת המפגש התחזקה אמונתו של בן-יהודה באפשרות של תחיית הלשון העברית". אדם נוסף שחשוב להזכיר הוא דוד ילין, שהיה אחד משותפיו הקרובים והחשובים ביותר. ילין, שהיה יליד הארץ ואזרח עות'מאני, נרתם להחייאת הדיבור העברי, ובמגזו הנוח פישר לא פעם בין בן-יהודה הסוער ובין חברי ועד הלשון.

בשנת 1880, בעת ביקור באלג'יר, כשניגון הגייתם של יהודי המגרב ברקע, שלח אל דבורה יונאס מכתב שבו סיפר לה על מצבו הגופני הירוד ועל תוכניותיו לעלות לארץ ישראל. כשנה לאחר מכן נפגשו השניים בווינה, המשיכו לקהיר, שבה נישאו, ועלו לארץ. הם התיישבו בירושלים, והוא עבד כעורך לעורך "יד פרומקין ב"הבצלח". תמורת פחות מלירה אחת עבד כמעט על כל העיתון, "אלא שהחלו חלוקי דעות בין העורך ועוזרו בנוגע לרוח העיתון ומג-מתו. על כן הציע בן-יהודה לעשות הוספה מיוחדת לע-צמו, שתופיע פעם לחדש בשם 'מבשרת ציון' ובה יהיה הוא האחראי לכל. פרומקין הסכים לכך", מספרת בכתביה חמדה בן-יהודה, אשתו השנייה של אליעזר.

יחד עם נסים בכר והרב יחיאל מיכל פינס ייסד את אגודת "תחיית ישראל", שרעיונותיה היו תחיית עם ישראל בארץ ישראל, יישוב הארץ וכמור בן תקנות דיבור עברית בין החברים. ד"ר דן אומרת שכבר בסמוך לעלייתו של בן-יהודה לארץ היה ברור לסובביו שהוא מניע תהליך שאין לו אח ורע בשפות העולם, אך בש-נים הראשונות הוא ספג יחס של חשדנות ושל פקפוק. "אני חושבת שנקודת הציון הראשונה, שבה ברור היה שנפל דבר, הייתה הרגע שבו בנו הבכור של

בן-יהודה - איתמר - החל לדבר, ושפת

"הרגיש שבן-יהודה קיבל קרדיט שבחלקו הגיע לאחרים". ש"י עגנון

84226531-1	16/12/2022	מעריב - המוסף	עמוד 25	4/6	24.21x32.69
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

"נקודת הציון הראשונה הייתה הרגע שבו הוא החל לדבר".
איתמר בן אב"י

האישה השנייה

כי הוא רצה לתקן את ההתיישבות בה. הוא ביקש ליישם את כל החידושים - גם הטכניים, האידיאולוגיים והאחר-רים, במקום הקשה ביותר. זה עורר אנטגוניזם כמובן ולימים גם אצל חבריו".

בשנת תרנ"א 1890 מתה דבורה משחפת. על מצבתה נכתב: "קבר האם הראשונה בזמן הזה שדברה לילדיה בעברית מרגע הוולדם. ותקם דור מדבר עברית". היא אכן הייתה האם הראשונה שדיברה עם ילדיה עברית ברגע שנולדו, בארץ הקודש. היא הקריכה את עצמה למען האידיאל של האיש שלה, שסחב לאורך שנים את מחלת השחפת אבל בסופו של דבר היא עצמה נפטרה ממנה בגיל 36. כמה חודשים לאחר מכן נפטרו ברצף שלושה מילדיה: עטרה, אביחיל ושלומית. בן-ציון (לי-מים איתמר בן אב"י) והבת ימימה נותרו יתומים. הלווייתה נערכה בלילה. איתמר בנה כתב בספרו "עם שחר עצמאותנו" כיצד הוא, אביו, נסים בכר ואדם נוסף צועדים לבד בחושך עם הגופה של אמו כדי לקבור אותה בלילה. הם פוגשים את הפרושים, החברה קדישא הקנאים של האשכנזים, והם לא נותנים להם לקבור אותה. כאשר הם רוצים לקרוא לחברה קדישא של הספרדים, הפרושים מניחים להם לקבורה. ילד בן 9, בחושך, קובר את אמו. "אבי עמד נדהם רגעים מספר", כותב איתמר בן אב"י. "ניטשה מלחמה בין הקברנים. אליעזר אומר: 'כואב היום ועל קבר אמך הטובה, אם כל העברים הבאים אחרין, בתחייתנו זו השלישית תוצב מצבת אבן גדולה ונראית למרחוק, אשר תספר לדורות הבאים את סיפורה הקוסם והאגדי של דבורה, האם העברית הראשונה".

שנה לאחר מכן הגיעה ארצה אחותה של דבורה, ביילה, שעוד באותה שנה נישאה לבן-יהודה. שמה היה מעתה חמדה, ולזוג נולדו שישה ילדים. חמדה הפכה לעיתונאית וסופרת בזכות עצמה ולדמות מרכזית במאבק על הנחלת העברית וחייה לצדו עד יום מותו, בחנוכה תרפ"ג - 1922. "אישה מודרנית, שהתנגדה למסורת היהודית ולצורת החיים והמחשבה של יהודי ירושלים, ועוררה את בן-יהודה בדבקותו ברעיונות הקדמה האירופאיים, ובמיוחד היתה לעוזר רב במאבקו על יצירת רקע לאומי שתאם את המחשבה המודרנית, הן בצורת החיים הן באופי הלשון", כך מתאר אותה הבלשן פרופ' חיים רבין.

חמדה ילדה שישה ילדים: אהוד ודבורה, שנפטרו בגיל צעיר, עדה, אהוד-שלמה, דבורה-דולה וזלפה. "אין מה לאכול, אין בגד ללבוש... אין נעליים לפעוטים. אין דבר. אני מרגישה כי 'אגזול' את העולם כולו, ובלבד שאמציא לבן-יהודה את כל הנצרך לקיומו!", תיארה את חייה. לאחר לכתו המשיכה לטפל בהוצאת מילונו. לשם כך הסתייעה באהוד בנם, בעוזרו הלשוני הנאמן של בן-יהודה במשך 22 שנים, משה בר נסים, בבלשנים, בחוק-רים ובמדענים. את כרכיו האחרונים של המילון הוציאה בסיועו של פרופ' נ' ה' טור סיני.

היא גידלה את ילדיו שהיו גם ילדי אחותה בדוחק רב בביתם שברחוב החכשים, כיום אתיופיה 11, שבו התגור-רו בשכירות בשנים 1909-1915 ואחרי מלחמת העולם הראשונה ועד למותו. בבית זה כתב את המילון העברי. "מה נאה הבית בסגנונו המזרחי, שטיח ססגוני פרוס על רצפת השיש. שולחנות נמוכים ועליהם אגני נחושת מב-ריקה, קירות האולם מכוסים ספרים עד בלי די", תיארה את הבית רחל ינאית בספרה "אנו העולים":

מודים האלה, ובאמת הרגישה, כי אפקה התרחב ועינייה נפקחו".

לאחר שובו, זכה בן-יהודה לקצבה קבועה מהברון רו-טשילד ובכך הפך למעשה לפקיד הברון. זו הייתה ברית חיונית מאוד: אלמלא תמיכת הברון, רעיון ההתיישבות החקלאית שבו דגל לא יכול היה לקרום עור וגידים. ב-1889 ייסד יחד עם חבריו מחברת תחיית ישראל את חברת שפה ברורה, במטרה להחיות את הדיבור העברי בארץ ישראל. "החברה לא תתערב בענייני כיתות וד-עות", נכתב בתקנונה. ב-1890 ייסד עם חבריו דוד ילין, ד"ר אהרן מאיר מזי"א ועוד את ועד הלשון העברית.

בחנוכה תרנ"ד 1893 פרסם בן-יהודה ב"הצבי" מאמר שכתב חותנו יונאס, שבו קרא לאיחוד כוחות ולהחייאת כבוד העם. הכותרת: "מצוות צריכות כוונה". ההלשנה לא איחרה לבוא. התרגום שהוצג בפני המשטרה הטו-רקית לימד על קריאה למרד: "נאסוף צבא ונעלה על המזרח". בן-יהודה הוכרז כ"מורד מלכות", רבני העדות הספרדית והאשכנזית הסירו את אחריותם מהמאמר, והוא נשפט ונידון למאסר למשך שנה. כעבור עשרה ימים שוחרר ובלחץ הברון ואנשי ציבור נערך משפט חוזר. התוצאה: זכאי.

טבעת הצנזורה הטורקית התהדקה סביב צווארו. נר-תרה לו ברירה אחת עיקרית: להתרחק מהעסקנות הצי-בורית ולעסוק עם שחרורו מהכלא בגולת הכותרת של מפעל חייו - המילון הגדול. העברית זעקה להישמע ממנו. הוא המשיך להטיף להחייאת הדיבור העברי וסי-רב בתוקף לדבר בלשונות זרות תוך שהוא אוסר זאת גם על בני משפחתו. בעיתונו "הצבי" עסק בחידושי לשון, ובמיוחד בהמצאת מילים חדשות שנאלץ לחדש, כיוון שלא היו קיימות בעברית המקרא והמשנה. בחייו זכה לראות חמישה כרכים מהמילון.

"מתעמת כרוני", אומר ד"ר גפני. "הוא יכול היה לה-תיישב במושבות או ביפו, אבל בחר להתיישב בירושלים

בספרה "בן-יהודה, חייו ומפעלו", מספרת חמדה אחר-תה על המעבר של דבורה עם הילדים לדירה אחרת בחצר שגרו בה ספרדים, בתקווה שיגלו יותר טובלנות להרגלי החיים שלה, משוללי הסממנים הדתיים. כמו הנשים הס-פרדיות, שלימדו אותה את מלאכת הרקמה שתכניס לה מעט כסף, הפכה את שמן הזית לעיקר המזון. לבן-יהודה שלחה מכתבים מעורדים, רק שיישאר נאמן לרעיונו על תחיית העברית. היא ידעה היטב שהיא הולכת אחריו לארץ לא זרועה, אבל לא שיערה עד כמה.

"מה נדהמה לראות את מולדתה החדשה - מדבר שממה. אך בן-יהודה היה על צדה - וזה היה כל אשר בקשה בחיים. כעת, גלמודה בירושלים בעגיה ומלחמ-תה בעד פרוסת לחם לילדיה, היא מוצאת, שיש לה די זמן לחשוב על אלה שסובלים יותר ממנה. בימות גשם וקור היא הולכת מבית לבית, מביאה לאחדים מעט פחם לחםם בו את בתיהם ולמי קמח, אורז, סוכר, להאכיל את הילדים הרעבים. בזה עזרו לה נסים בכר וד"ר הרצב-רג. בכל מקום שבאה דבורה, היה תמיד בפיה דבור של חבה, של נחומים, של אמוץ-לב ותקוה ועוזבת אחריה בבתי העניים קרני אור וחום. אך כל אהבתה ומסירות-נפשה היו נתונים לאיש אחד - לבן-יהודה. היא מעולם לא קראה לו בשמו, אלא 'חביבי', היא סבלה ענויים מכל הרדיפות נגדו, ובחשבה עליו כעת בבדידותה, הרגישה כי היא שונתה בחיצוניותה ולא בטובתה..."

"מהנשים הספרדיות למדה איך לשמור את השערות על ידי חפיפתן במים לאחר הרתחת שרשים ידועים לבל תלבננה, למדה גם לשים כוחל סביב העיניים, שתראינה תמיד גדולות, וצבוע הצפרניים וכדומה. מלבד זה מצאה דבורה, כי היא לא היתה די משכילה, כדי להיות חברה בחיים לבעל שכזה. היא החליטה להשלים את החסר. מאז למדה בקביעות את דבריימי-ישראל, הספרות, דבריימי-העמים, כתיבת-הארץ, גם מושג בכימיה, טבע וחכמת-השעור. היא בלתה לילות בלי שינה ככל הלי-

24.26x33.02	5/6	עמוד 26	מערב - המוסף	16/12/2022	84226532-2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

ביתו של בן יהודה
בירושלים

מה שחסר להרצל

"בפינה אצל שולחן הכתיבה יושב בן-יהודה, ראשו מכונס בין כתפיו, נשען על ידיו, שקוע בספר. אך הנה הרים את ראשו בהיר השיער. עיניו מעורפלות מרוב קריאה ועיון. קטן קומה, כחוש כמסתגף, כעין נשמה בלי גוף. זה שנים שקוד בן-יהודה על חיבור המילון העברי הגדול, בשבילו הוא דולה מתוך ים הספרות העברית". שנה לאחר מותו עברה חמדה להתגורר ברחוב עין גדי בשכונת תלפיות.

חמדה הייתה זו שבחרה אף לפרסם בעיתון "העולם" ב-7.12.1939 מכתבים ששלח אליה לאחר שהתראה עם הרצל פנים אל פנים בשנת 1900 בווינה, בין הקונגרס הציוני השלישי לרביעי. "מה שחסר לד"ר הרצל הוא לב, אף כי לפי שמו היה צריך שיהיה לו לפחות לב קטן. הוא בעל מחשבות, אף כי לא עמוקות...", כתב אליה, "עלול כנראה גם להתלהב אבל אין לו רגשות הלב. אני חס עליו יען אני חושש כי אחריתו תהיה רעה מאוד אם לא ימצא איזו דרך לצאת מהמבוכה שהוא נמצא כעת בה בעניין הציונות, כי הוא גא מאוד ועיקש, עומד על דעתו, ובשום אופן לא יחפץ לקבל דעת איש אחר, אפילו אם הוא יבין ויראה כי הוא בעצמו טועה".

במכתב נוסף כתב: "ד"ר הרצל שונא ומתנגד גמור לנ"שים ובכל פעם שהוא מוצא הזדמנות, הוא שולח בהן את לשונו מדבר בהן בזלזול גדול".

בשנת 1903 התכנס הקונגרס הציוני השישי. על הפרק: תוכנית אוגנדה. בן-יהודה, למרבה ההפתעה, צידד בתוכנית. "פתאם - קרן אורה! אנגליה הציעה ליהודים את אוגנדה. הרצל גם נורדאו צוהלים - מקלט, בית. בן-יהודה רואה בזה התחלת המדינה היהודית, אם גם במר-חקים, בה יתקבצו היהודים מארבע פנות הגולה ויחונכו חנוך מדיני, ויהיו מוכנים לשעה המיועדת שנוכל לקבל את ירושתנו מימי קדם, את ארץ-ישראל שאליה התפללנו זה שנות אלפים", כתבה חמדה בן-יהודה.

ביישוב העברי לא אהבו את הרעיון, בלשון המעטה עוד מתנגדים כמו לבן-יהודה. עם זאת, מלחמתו של בן-יהודה לדיבור עברי נשאה פרי אצל בני היישוב החדש. חלומה החל להתגשם. ובתקופת העלייה השנייה (1904-1914) החלה העברית להיות שגורה בגנים ובבתי הספר, בפרט במושבות.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, נאלץ לעזוב את ארץ ישראל יחד עם משפחתו לאמריקה. שם, פרסם את זיכרונותיו בהמשכים בגיליונות "התורן" בעריכת ראובן בריינין במשך שנה עד תום 1918, ואלו כונסו על ידי ראובן סיון בספר שנשא את השם "החלום ושברו". עם שובו לירושלים ב-1919 היה בין הדמויות שהשפיעו על הנציב הבריטי הראשון, הרברט סמואל, להכריז על העברית כאחת משלוש השפות הרשמיות בארץ.

"היו אנשי לשון וספרות שביקרו אותו - ביאליק, עגנון, על כך שהוא בית חרושת של מילים. הם ביקשו להתבסס על המקורות הרבה יותר", אומר ד"ר גפני. "עגנון נרעש מכך שבן-יהודה לא השתמש במילים כמו 'פרקמטיא' - מסחר בלשון המשנה. מי שחי את המקורות כעגנון, לא יכול היה לסבול שבשם ועד הלשון שבן-יהודה הקים הוא המציא מילים אחרות. זו לא הייתה רק חדשנות יתר מבחינתם, אלא שפה סינתטית. בדעבר, הוא הצליח. נכון שהוא לא היה לבד בשטח ולא המציא את השפה העברית מחדש, אבל הרבה מהדברים שעשה נכנסו, וועד הלשון הפך לגוף משמעותי והפך לימים לאקדמיה ללשון. ברמה

פרופ' גלעד צוקרמן:

"הציונות קיוותה לשלול את הגולה וכך גם את הדת; והידיש סימלה בעיני הציוני המצוי לשון נשית, נרדפת, חלשלושה, דתית. העברית מבחינתו הייתה האפשרות הטובה ביותר לא רק עקב התנ"ך והמשנה אלא גם כי כל תנועה לאומית תרה אחר עתיקות-יומין"

"אם בן-יהודה היה נולד אברג'יל, ההיסטוריה הייתה שונה בעליל. אבל, מה לעשות, הוא נולד פרלמן ושפת אמו הייתה יידיש. ה'אלטניילאנג' שהוא יצר איננה רק שפה עתיקה-חדשה אלא גם על-תנאי-לאנג: שפה על תנאי: על תנאי שנכיר במורכבות הגנטית שלה, בעובדה שהיא, הישראלית, יונקת לא רק מן העברית"

מהעברית לבגדי חול. 'מקצש (סנסציה - כס"ו) מדהים לנושאי התרבות בירושלים' ולא 'הראינוע הראשון נפתח בירושלים'. הוא היה מגזימן, לא רק אישית אלא גם טקטית. גם דמותו הדתית הייתה מורכבת ומסובכת. הוא הוחרם פעם אחת, הוחרם שוב, לעתים בצדק ולעתים לא. כשהוא הגיע לירושלים בראשית שנות ה-80 של המאה ה-19, ירושלים בעיקרה הייתה יישוב דתי ושמרני ופעלו בה רק במידה מסוימת כוחות חדשניים כיואל משה סלוי מן ואחרים. לא זו בלבד, היא גם הייתה בנויה על תשתית עדתית וקהילתית - חלוקה לספרדים ואשכנזים, ובתורכה קהילות פנימיות של העדות השונות. בן-יהודה הגיע לירושלים ולא היה מוכן לשחק את המשחק - לא של השמרנות עד הסוף ולא של העדיות. הוא חצה גבולות: בין אשכנזים לספרדים, בין שמרנים לפחות שמרנים וגם בין לאומיים ושאנים לאומיים. לכל אורך חייו זה קנה לו מצד אחד תומכים ומצד שני מתנגדים".

פרופ' גלעד צוקרמן, מחבר הספרים "ישראלית שפה יפה" ו"Revivalistics", טוען שבן-יהודה היה מדינאי הרבה יותר מאשר לשונאי; בשלן פוליטי הרבה יותר מאשר בלשן פונטי. מומחה בלשנות יותר מאשר מומחה בלשנות. "כיהודי, הוא תיעל את הלאומיות של עמים אירופיים מהמאה ה-19, לציון, לארץ ישראל. הוא למד מהאירופים שכל תנועה לאומית, שמטרתה מדינת לאום אתנית, זקוקה לשלושה יסודות: מורשת משותפת, טריטוריה ושפה. כל מי שחגג כל שנה פסח או יום כיפורים חלק מורשת יהודית משותפת. הציונות הייתה

ההיסטורית קשה לומר מי צדק. דבר נוסף שעורר אנטגוניזם היה שבן-יהודה ומשפחתו ידעו לעשות ממנו סלב כבר בראשית המאה ה-20. אשתו השנייה, חמדה, אירחה בביתם אנשים ונתנה להם להציץ לחדרו של הנביא הכור תב את מילונו המקודש כשהוא חולה שחפת. יש פה מיתוג מוצדק מחד, שעורר ציניות מסוימת מאידך. בנו בן-ציון, לימים איתמר בן אב"י שהחליפו כעורך עיתונים ואחר כך כעורך 'דואר היום' וכותב בצורה צעקנית מכוונת. חמדה, אחותה של אשתו הראשונה דבורה - שכתבה מדורי אופנה ראשונים. כל הדברים הללו משכו תשומת לב. עגנון אהב תשומת לב. גם ביאליק אהב תשומת לב. מצד שני, משהו בה הפריע להם. ב'כנגן המנגן' עגנון מתח ביקורת חריפה מאוד על מיתוס בן-יהודה, וטען שלא המציא דבר. למה עגנון טרח לעשות כך? הוא הרגיש שבן-יהודה קיבל קרדיט שבחלקו הגיע לאחרים".

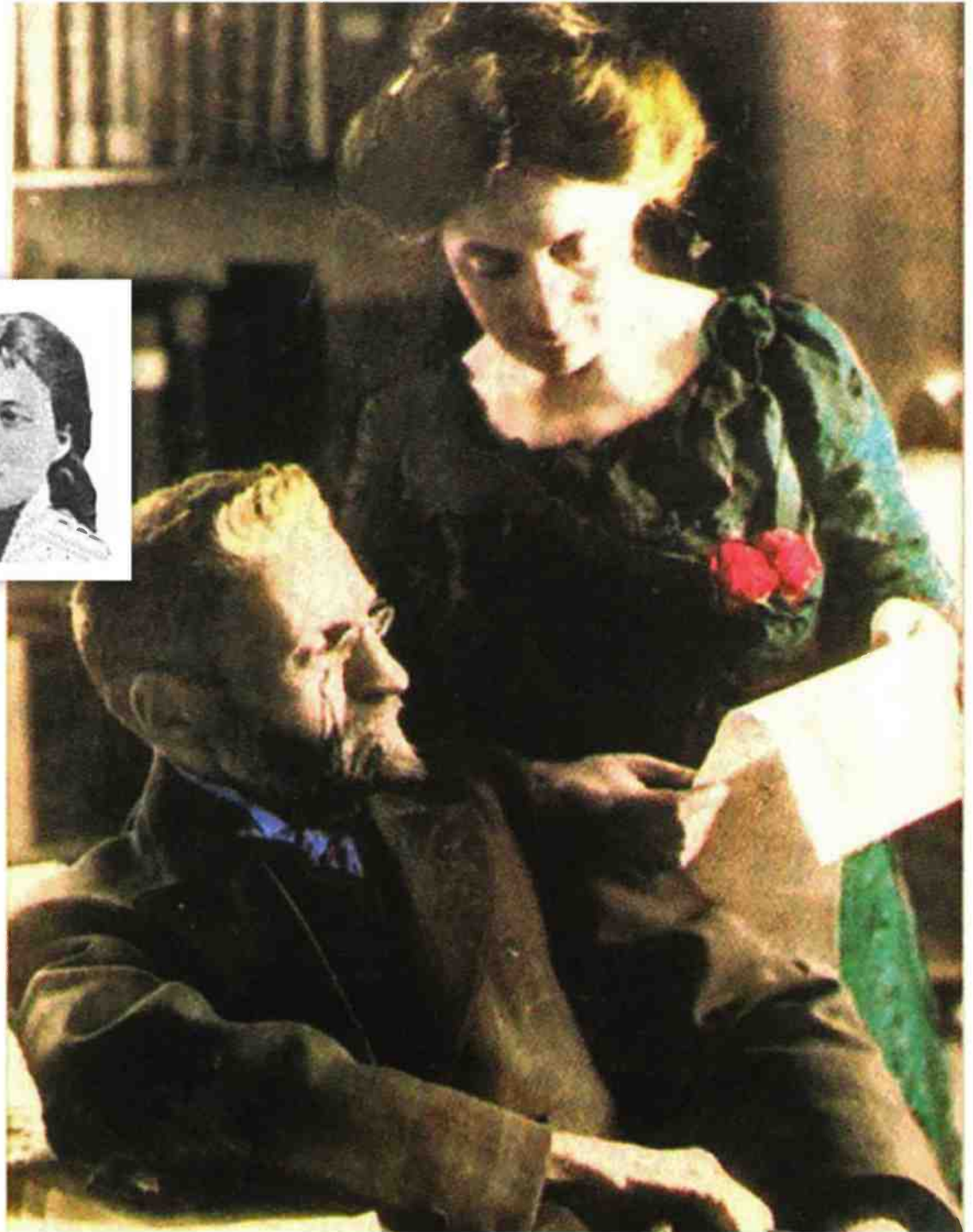
בין תומכים למתנגדים

אי אפשר לדבר על בן-יהודה בלי להזכיר את מפעל העיתונות שלו כחלק מהמפעל השלם. מעיתון הילדים הראשון שהיה שותף לו, "עולם קטן" ועד "דאר היום" (1919-1940), שהקים עם בנו לאחר שפרש ממערכת "חדשות הארץ", לימים "הארץ". "זו הייתה עיתונות שהלכה ונהייתה צעקנית בכוונת מכוון, משום שזו הדרך להשיג שמיש את העברית וליצור חלק מהחיים", אומר ד"ר גפני. "חלק ממה שבן-יהודה עשה היה להוריד את בגדי השבת

24.3x31.71	6/6	עמוד 27	מַעְרִיב - הַמוֹסֵף	16/12/2022	84226533-3
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

בן יהודה וחמדה,
אשתו השנייה.
בקטן: דבורה,
האישה הראשונה

מפעל אדיר של תיעוד

עם ביקורת ובלעדיה, הוא ישנו בכל מקום. פרויקט בן-יהודה הנורא את שמו הוא מיזם התנדבותי שהוקם ב-1999 ומגיש לציבור ספרייה דיגיטלית של יצירה עברית לסוגיה ולדורותיה. מרבית היצירות בפרויקט הפכו נחלת הכלל, או שניתנה עבורן רשות פרסום מבעלי הזכויות. הפרויקט מקדם ומעודד קריאה ועיסוק ביצירות הללו. חלק ניכר מכתביו של בן-יהודה כבר נגיש לקריאה במאגר היצירה של המיזם, שמתנדביו ומתנדבותיו עמלים כבר עשור על הנגשת מהדורה דיגיטלית של המילון הגדול של אב"י. בינואר השנה הפכו גם חיבוריה של חמדה בן-יהודה, אשתו השנייה ושותפתו לפעילותו הספרותית, לנחלת הכלל, וחלקם כבר זמינים באתר. שני אבנשטיין סיגלוב, עורכת ראשית בפרויקט ויו"ר העמותה למחשוב ספרות עברית התומכת בפרויקט, מספרת שכתבתה של חמדה שופכת אור על חייו של אב"י ועל תרומתה להוצאתו לאור של המילון: "זהו מפעל אדיר של תיעוד השפה העברית לדורותיה. אומנם המילון אינו מלא ומהימן לעברית המדוברת בימינו, אך הוא נחשב כלי עזר חשוב למחקר היסטורי של העברית. למעשה, אין שני לו בהיקף ובעומק תיאורי המילים שהוא מכיל, על הוראותיהן וגו' המשמעות שלהן, מלשון המקרא דרך לשון חכמים, ימי הביניים, ההשכלה, והתחייה. אוצר של ממש".

"איני חדל להתפעל מגודל ההישג של אליעזר בן-יהודה", אומר אסף ברטוב, עורכו המייסד של פרויקט בן-יהודה. "מתוך העיסוק במטלה הפשוטה בהרבה של העברית פועלו לצורה דיגיטלית והנגשתו לציבור, והעמל הרב שכרוך בזה על אף הטכנולוגיה והאינטרנט, מתחורר ההיקף העצום של עמלו. פעולתו התרבותית כנגד כל הסיכויים בשעתו ממשיכה לתת גם לנו השראה, בעומסו על כתפינו מטלות אדירות שהשלמתן תמשך שנים ועשורים".

אליעזר בן-יהודה נפטר בביתו בגיל 66 ביום שבת. אחד העם שיגר מילות נחומים למשפחה: "המפעל הגדול אשר לו הקדיש את חייו בהתמכרות שאין דומה לה, יהיה לו כמצבת כבוד בעמו עד עולם". חיים ויצמן ביכה מלונדון על "אבירת כל העולם היהודי והמדע העברי". נחום סוקולוב שלח מלונדון מברק עם המילים: "אנו מתאבלים באבל הלאום".

אחר כך סיפרו ביישוב היהודי שבן-יהודה נשם את נשימתו האחרונה כשהוא מנסה להשלים מאמר מדיני, רכון על מכתבתו. תם ולא נשלם מפעל חייו. ♦

כך שקע בחקר הלשון העברית לדורותיה ואף חידש בעצמו כ-220 מילים. גם מבחינה זו האקדמיה ללשון הולכת בדרכו, ומחדשת מילים הנחוצות לדוברי העברית בני הזמן. אל האקדמיה ללשון מגיעות מדי חודש מאות פניות מהקהל הרחב, ובהן בקשות לסיוע במינוח עברי. האקדמיה ללשון מקימה ועדות מינוח בהתאם לצורך העולה מהשטח, ומציעה לציבור חלופות עבריות למילים לועזיות".

על חידושי המילים של בן-יהודה אומר פרופ' צוקרמן: "הוא הקדיש את רוב זמנו בהחייאת העברית רק לצלילים ולמילים, במיוחד שמות עצם: לנשל, אקדח, ריבה ואהדה. הוא טבע תשמוצים - תרגומים שומרי משמעות וצליל רבים כמו פרפר, גלידה, בובה, שלט ומברשת. היה לו חשוב שיגידו חכם ולא חוכם, תכלית ולא תכלס. אולם החלום הגדול שלו היה שדוברי הלשון המתהווה יישמעו כערכים. מבחינתם של רבים מבני דורו של בן-יהודה דובר העברית היה לא רק האויב אלא גם הפרא האציל השמי מעורר הקנאה, שרוכב על גמל תנ"כי אל ציון התנ"כית ומשמיץ את הצלילים הלועזיים ע' ו'ח' ומבטא את העיצורים המלועזעים, הנחציים, ק', ט' ו'צ'. צחוק הגורל הוא שבן-יהודה וחסידי לא הצליחו לשחרר את השפה המתהווה מכבלי היידיש, שפת אמם חרף סלידתם ממנה. כיום מעטים מאוד דוברי הישראלית שמבטאים ח', ע', ק', ט' ו'צ' כדוברי התנ"כית. אם בן-יהודה היה נולד אברהם, היה היסטוריה הייתה שונה בעליל. אבל, מה לעשות, הוא נולד פרלמן ושפת אמו הייתה יידיש. האלטנילאנג'

אחת מהתנועות היהודיות להבטחת טריטוריה משותפת לכל היהודים. השאלה הלוהטת והנכבדה, מבחינתו של בן-יהודה, הייתה: ומה עם השפה המשותפת? הוא גמר אומר להקדיש את חייו למטרה זאת, "אומר צוקרמן, פרופסור מן המניין וראש הקתדרה לבלשנות ושפות בסיכון באוניברסיטת אדלייד ונשיא האגודה האוסטרלית ללימודי יהדות. "אינני פסיכיאטר, אולם אני משער שבן-יהודה היה משוגע לדבר אחד. היו לשונות רבות שהיו יכולות לשמש כשפה הרשמית של המדינה שבן-יהודה רצה לתרום להקמתה. למשל: גרמנית, יידיש, ארמית. ברם, הציונות קיוותה לשלול את הגולה וכך גם את הדת; והיידיש סימלה בעיני הציוני המצוי לשון נשית, נרדפת, חלשלושה, דתית. העברית מבחינתו הייתה האפשרות הטובה ביותר לא רק עקב התנ"ך והמשנה אלא גם כי כל תנועה לאומית תרה אחר עתיקות יומין".

את חידושיו למילים עבריות הפיץ בן-יהודה בעיתונים שערך והביאם במילונו הגדול בסימון מיוחד. היו בהן: אריב, הגירה, זהות, משטרה, פצצה, תכשיר, תפנית, ועוד רבות רבות, והיו כאלה שנותרו בחוץ: מְקוּלִית (פטפון), עֲמוֹנוֹת (דמוקרטיה), מְדָלֶק (גפרור) ועוד. כ-30 שנה לאחר מותו הוקמה האקדמיה ללשון העברית. "פעולותיו למען החייאת העברית מתפקדות גם היום כסמל וכמצפון", אומרת ד"ר נטע דן. "לשמחתנו הציבור ממשיך להעניין בדמותו של בן-יהודה ובתרומתו להחייאת השפה. בן-יהודה טען שהחייאת הדיבור תלויה בהעשרה של אוצר המילים העברי ובהתאמתו לעידן המודרני, ולשם